

ARTICLES CENTRALS

Greus expressions de violència fora de contextos bèl·lics

Ana Glenda Tager

Alianza para la Paz

Una de les principals preocupacions des del final de la Segona Guerra Mundial ha estat la protecció de civils davant dels efectes de la violència generada pels conflictes armats. Actualment aquests conflictes (guerres interestatals i civils) s'han anat reduint i ja no són l'únic escenari de violència d'alta intensitat que afecta la població. En el període comprès entre la Segona Guerra Mundial i el final de la Guerra Freda, l'atenció al conflicte armat i a la violència estava relacionada amb qüestions de sobirania estatal en disputa: conflictes entre Estats o lluites entre parts en conflicte per obtenir el control polític d'un Estat. La violència que no es va produir per aquestes motivacions va rebre una escassa atenció i va ser considerada com a *criminal*[\[1 \]](#).

No obstant això, i d'acord amb dades de l'Oficina de les Nacions Unides contra la Droga i el Delicte, avui al món «l'activitat delictiva causa moltes més morts que els conflictes armats i el terrorisme combinats. Només el 2017 hi va haver 464.000 víctimes d'homicidis contra 89.000 morts en conflictes armats i 26.000 víctimes mortals de violència terrorista»[\[2 \]](#). D'altra banda, el nombre d'atacs terroristes de caràcter transnacional és ara mateix més elevat que en qualsevol altre moment des de 1970. L'abast de les organitzacions criminals s'estén a través de les regions i els països.

Segons l'Índex de Pau Global 2021 de l'Institut d'Economia i Pau, la violència es considera el risc més gran per a la seguretat diària en 49 de 142 països en l'àmbit mundial, i més del 50% de les persones a l'Afganistan, al Brasil, a Sud-àfrica, a Mèxic i a la República Dominicana expressen que per a ells la violència és el principal risc al qual

s'enfronten en la vida diària.

“Avui al món l'activitat delictiva causa moltes més morts que els conflictes armats i el terrorisme combinats”

Tot seguit s'exposen algunes de les expressions de la violència que més afecten la humanitat i que no tenen necessàriament relació amb l'existència d'un conflicte armat: la violència generada pel crim organitzat i els seus vincles amb les institucions polítiques; la violència exercida contra el medi ambient i aquelles persones i col·lectius que el defensen i que reivindiquen els seus drets; la violència provocada per la inequitat de gènere; la violència generada pel tràfic de persones i el tràfic il·lícit de migrants, així com una sèrie de violències estructurals com el racisme, la pobresa o l'exclusió.

Violència criminal i política

La violència i la criminalitat són part d'un entramat de relacions de poder institucional i no institucional que es manifesten en les interaccions socials. Això va des d'expressions micro, dinàmiques de poder en espais territorialment definits i limitats, fins a expressions macro, definides per les polítiques d'Estat i la seva relació amb interessos internacionals.

Els índexs elevats de violència que es presenten en països on es van signar acords de pau que van posar fi a guerres convencionals o a guerres de guerrilles estan generats per dinàmiques criminals i territorials. S'aconsegueix acabar amb els conflictes armats, però són limitades les capacitats necessàries per evitar la transformació de les expressions de violència i la seva continuïtat. L'evidència demostra que, a més de les conseqüències negatives dels conflictes armats, també existeixen pràctiques que reforcen beneficis relacionats amb la rendibilitat que produeix per a alguns grups consolidar el poder polític sobre la base de l'existència d'un conflicte armat. La criminalitat, com a fenomen social, és un camp on aquestes dinàmiques es

reproduïen i s'entrecreuen. Les xarxes criminals estimulen els beneficis del conflicte armat i transformen les seves activitats perquè continuïn sent rendibles durant el postconflicte. El vincle politicocriminal, per exemple, permet que les lògiques de benefici derivades del conflicte es traslladin a les institucions públiques després de sotmetre's a processos de reforma un cop s'han signat acords de pau utilitzant mecanismes com la corrupció i el clientelisme.

En aquest tipus de contextos, la violència pot ser entesa com un conjunt d'interconnexions entre diferents segments de la societat (incloent-hi l'Estat), que conformen un sistema que es retroalimenta a si mateix a partir d'una infinitat de motius de caràcter individual, que generen violència com a part d'un sistema productor de beneficis per a alguns, en detriment d'uns altres. La rendibilitat econòmica d'aquest sistema s'expressa en economies il·legals poderoses, i la rendibilitat política, en la corrupció i el clientelisme exacerbats en períodes de competència electoral. La violència és, aleshores, el circuit que connecta els múltiples interessos que giren al voltant del poder, fonamentalment, del poder polític. Des de grups guerrillers formals, agrupacions terroristes, bandes delictives i criminals, fins a forces de seguretat corruptes i grups de neteja social i extermini, tots participen activament d'un sistema de violència directament relacionat amb la política, on el trànsit de l'estadi criminal al polític succeeix a través de la negociació o la demostració de força oberta mitjançant l'agressió física o simbòlica.

“Des de grups guerrillers formals, terroristes, bandes delictives i criminals, fins a forces de seguretat corruptes i grups de neteja social i extermini, tots participen activament d'un sistema de violència directament relacionat amb la política”

La violència es genera regularment en llocs on no hi ha presència estatal i on el control és exercit per grups no estatals que imposen el seu poder i delimiten «fronteres

invisibles» que afecten la vida i la mobilitat de les persones. Aquests grups poden ser de bandeso d'organitzacions criminals, que donen lloc a un ordre social alternatiu. També originen un sistema de poder i d'assignació de recursos que promou cicles de lluita per accedir a les normes que regulen el poder polític, preservar-les i transformar-les. Per mantenir el control territorial, els grups armats utilitzen la violència contra els actors socials que s'oposen als seus interessos, i aquest augment del control per part d'actors no estatals ha estat directament relacionat amb l'explosió de la violència social armada en l'àmbit internacional.

Violència i defensa de la terra i el medi ambient

Algunes activitats extractives i de generació, comercialització i distribució d'energia han provocat noves expressions de conflictes que, com que no s'aborden de manera adequada, fan augmentar les tensions preexistents relacionades amb un sistema de desigualtats, inequitats, exclusions i discriminacions, i deriven en situacions violentes amb repercussions en els àmbits nacionals i regionals.

L'accés, propietat i ús de les terres és una altra problemàtica que genera conflicte, en particular per l'expansió dels anomenats monocultius, i especialment la palmera d'oli. L'acumulació de la terra en poques mans, la manca d'accés que hi té una majoria de la població involucrada i l'impacte ecològic per pèrdua de terres per a l'agricultura, les conseqüències devastadores en el sòl, les compres forçades de terra i els desplaçaments forçats són part de la problemàtica agrària en molts territoris. Quan en aquests contextos apareix el crim organitzat, atret pels grans interessos econòmics en joc, els conflictes es fan més complexos i la multidimensionalitat i la multicausalitat adquireixen unes altres característiques i dimensions.

La lluita pels drets de poblacions vulnerades pels conflictes agraris ha estat una de les raons de l'assassinat de molts defensors dels drets humans. Segons Front Line Defenders, el 2020 van ser assassinats 331 defensors i defensores arreu del món, i d'aquests, 284 ho van ser a les Amèriques, amb Colòmbia com un dels països amb el lideratge mundial en nombre d'assassinats (53% dels casos documentats).

“Per mantenir el control territorial, els grups armats utilitzen la violència contra els actors socials que s’oposen als seus interessos”

Davant d’aquestes controvèrsies i d’aquests atacs, hi ha la percepció d’amplis sectors socials que els Estats no estan complint amb l’obligació de vetllar pel bé comú, cosa que genera desconfiança i descrèdit envers la institucionalitat pública i fa que les relacions de respecte i confiança es deteriorin fins al punt d’amenaçar la governabilitat.

El descontentament de les poblacions afectades pel que consideren violacions dels drets humans, al seu territori i a les seves formes tradicionals de vida i d’organització s’expressa mitjançant protestes de «defensa de la terra», demandes a l’Estat, resistència pacífica i ocupació de terres [\[3 \]](#) amb respostes estatals violentes.

Inequitat de gènere i violència

La violència envers les dones és l’expressió més exacerbada de les relacions de poder patriarcal a la societat i de les històriques relacions desiguals entre homes i dones. És un tipus de violència que forma part estructural del sistema i que es perpetua mitjançant les institucions socials, com la família, l’escola, els sistemes polítics i jurídics, la religió i els sistemes de creences, entre d’altres.

Aquest tipus de violència constitueix una violació dels drets humans, de la igualtat i de la llibertat, i limita l’accés de les dones a recursos i oportunitats de realització: és una problemàtica social que s’emmarca en un contínuum que s’agreuja en situacions de violència criminal i de crisi humanitària.

Els nivells de violència envers les dones comprenen des de l’assetjament verbal fins a l’abús físic o sexual, i tenen com a expressió màxima el femicidi o assassinat de dones i nenes per raó de gènere. Els factors que incideixen en aquesta violència estan lligats als sistemes de dominació patriarcal, però també a una sèrie de desigualtats o

formes d'exclusió generadores de violència que s'han d'analitzar des de la intersecció del sexisme, el racisme i el classisme que influeixen en la vida de les dones i els homes de manera diferencial en cada context.

“La sensibilització, la incidència política i la reflexió sobre els imaginaris constitueixen una tasca urgent perquè les dones puguin aspirar a viure lliures de violència”

Malgrat els avenços en matèria de normativitat internacional, existeix un gran desconeixement entre les dones sobre les lleis i les polítiques que les emparen contra aquest tipus de violència. De la mateixa manera, s'identifiquen moltes barreres per accedir a les rutes de prevenció i atenció que els garanteixin els seus drets. Per aquest motiu, la feina de sensibilització en amplis sectors de la societat, la incidència política en la institucionalitzat i la reflexió sobre els imaginaris i les representacions constitueixen una tasca urgent perquè les dones puguin aspirar a viure lliures de violència.

Violència generada pel tràfic de persones i el tràfic il·lícit de migrants

La globalització ha afavorit l'augment d'aquest tipus d'activitats il·lícites. El tràfic de il·lícit de refugiats i migrants [\[4\]](#), així com el tràfic de persones [\[5\]](#), ha generat un augment en el nombre de víctimes de violència física, sexual i psicològica a escala mundial.

El tràfic de persones és «un fenomen delictiu que ha anat evolucionant en el seu perfil, fins al punt que ha esdevingut una pràctica globalitzada molt rendible, i s'ha convertit en el segon gran negoci il·legal, per damunt del tràfic de drogues i només superat pel tràfic d'armes», segons Victoria del Blanco [\[6\]](#).

Per a l'organització Ayuda en Acción, el tràfic és un negoci il·legal que comença i acaba amb el trasllat de migrants, que contacten, voluntàriament, amb un traficant amb l'objectiu de travessar una frontera. En el cas del tràfic de persones, el traficant aprofita la situació desfavorable del migrant per explotar-lo de manera persistent i generar guanys. Les víctimes gairebé sempre són dones i nenes exposades a la prostitució, l'abús sexual o els matrimonis il·legals.

La pobresa extrema, l'escassetat d'aliments, la violència i la inseguretat són factors de vulnerabilitat davant del tràfic de persones.

Una nova estratègia de mobilització per afrontar aquest fenomen han estat les caravanes de persones migrants cap als Estats Units, que es van iniciar l'octubre de 2018, procedents majoritàriament de països com Guatemala, Hondures i el Salvador, amb grans quantitats de persones que es mouen juntes, fugen juntes i procedeixen de la mateixa experiència d'exclusió. Segons l'OIM[7], els qui migren creuen que fer-ho en caravanes els dona més protecció davant de les màfies, ja que estan menys exposats als delictes i abusos que acostumen a trobar-se en la ruta, tenen més assistència d'entitats governamentals i no governamentals i menys costos associats, perquè és menys necessari contractar un coyote o traficant per travessar fronteres.

“El tràfic de persones ha anat evolucionant fins al punt d'esdevenir una pràctica globalitzada molt rendible, i convertir-se en el segon gran negoci il·legal només superat pel tràfic d'armes”

És difícil enfrontar-se a aquest tipus de violència, ja que no només implica la persecució de les màfies, sinó que requereix donar respostes a les problemàtiques estructurals que obliguen les persones a arriscar la vida o a ser preses de tràfic a la recerca de millors condicions per viure.

Violències estructurals

Més enllà de les violències directes esmentades més amunt, no podem obviar el pes de les violències estructurals. El racisme n'és una. Es manifesta de formes molt complexes, s'ha anat accentuant en les societats i s'ha convertit cada vegada més en un element essencial d'alguns problemes polítics i socials. A Europa, per exemple, durant els últims anys, el racisme s'ha enfortit a causa de l'«amença terrorista» i de la por a la immigració[8]. Un altre exemple és el cas dels Estats Units, on les pressions econòmiques i sanitàries sobre les minories racials i els immigrants, així com el racisme històric contra la població afroamericana que va viure un punt àlgid amb la mort de George Floyd, van generar una sèrie de protestes massives que van desembocar en una resposta policial repressiva i violenta.

Un altre tipus de violència estructural és el de la pobresa i la fam, que té efectes devastadors sobre milions d'éssers humans i causa moltes més morts que altres violències més visibilitzades. Com explica Tortosa, l'augment de la desnutrició té un gran cost humà i és un caldo de cultiu per a la violència, ja que col·loca grans quantitats de població en situació de vulnerabilitat i es converteix en generador de possibles esclats socials[9].

“Cal pensar noves formes de desenvolupament sostenible i equitatiu que generin transformacions al sistema de producció i consum actual per enfrontar-nos als reptes futurs davant les violències”

La pandèmia de la Covid-19 ha aguditzat alguns factors d'aquestes violències estructurals, com les bretxes de desigualtat existents, ja que s'han incrementat els nivells de pobresa a causa de la caiguda de l'activitat econòmica pel confinament. A la vegada, s'han vist majoritàriament afectades les economies informals amb les quals sobreviu gran part de la població en l'àmbit mundial. La pandèmia també ha posat en evidència la fragilitat de molts Estats que, incapaços d'afrontar el problema i de donar una solució a les demandes ciutadanes, han generat respostes autoritàries amb

impactes considerables en els nivells de conflicte i violència. Segons l'Índex de Pau Global 2021, el nivell de disturbis civils va augmentar a escala mundial el 2020, impulsats en gran part per les respostes a les restriccions del coronavirus. Molts d'aquests aldarulls civils derivaven de les protestes socials que van canalitzar el descontentament popular i van denunciar la injustícia, la corrupció, les desigualtats i les restriccions a les llibertats civils.

El món afronta un període de canvis accelerats i importants davant de la fragilitat del model de desenvolupament existent, i aquests canvis generaran conflictes. En la mesura que continuem recorrent a la violència per solucionar-los, se seguiran manifestant de diverses maneres a costa del sofriment humà. Cal pensar noves formes de desenvolupament sostenible i equitatiu que generin transformacions al sistema de producció i consum actual per poder enfrontar-nos als desafiaments futurs davant dels diferents tipus de violències.

[Article traduït de l'original en castellà]

[1] Arévalo de León, B.; Tager, A. (2016). "Armed Social Violence and Peacebuilding: Towards an operational approach". A V. D. Barbara Unger, *Undeclared wars - Exploring a peacebuilding approach to armed social violence*. Berlín: Berghof Handbook Dialogue Series, núm. 12.

[2] *Global Study on Homicide 2019*. Viena: United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), 2019.

[3] Ramón Ruffner, J. "El papel del Estado frente a la violencia en los conflictos sociales en Perú". *Quipukamayoc Revista de la Facultad de Ciencias Contables*, 2012, vol. 20, núm. 37.

[4] *Smuggling*, en anglès.

[5] *Human trafficking*, en anglès.

[6] Del Blanco, V. G. "Trata de seres humanos y criminalidad organizada". *Anuario de derecho penal y ciencias penales*, 2014, 67 (1), 193-237.

[7] *Caravanas Migrantes*. Obtingut de l'OIM Oficina Regional per a Centreamèrica, Nord-amèrica i el Carib, 3 de desembre de 2021.

[8] Gachet, I. *Lucha contra el racismo y la discriminación racial en Europa*. París: ONU, Comisión del Consejo de Europa contra el Racismo y la Intolerancia (ECRI), 2007. Obtingut de Nacions Unides, Crònica ONU.

[9] Tortosa, J. "Violencias, crisis y culturas". *Convergencia, Revista de Ciencias Sociales* (53), 2010, p. 69-89.

Sobre l'autora

Ana Glenda Tager

Ana Glenda Tager és sociòloga graduada a la Universitat Pontifícia de Salamanca (Espanya), és actualment directora executiva de la Alianza para la Paz. Anteriorment havia estat Directora Regional de l'Oficina d'Interpeace per a l'Amèrica Llatina.

Fotografia

Imatge de Ruido Photo per l'exposició 'Cara a cara amb les violències. Relats de resiliència a Centreamèrica', produïda per l'ICIP.